

Amstel; thans de 'Kleine Komēdie').⁶⁴ Hij had, namens de 'Free Church', aan een aantal Réveil-mensen gevraagd om financiële steun. Onder hen was Groen van Prinsterer, die echter eerst nog nadere informatie wilde hebben. Indien het alleen ging om uitbreiding van Schwartz' huidige werkkring had hij geen bezwaar. 'Wordt daarentegen de vestiging van eene gemeente der Vrije Schotsche Kerken uit Nederland bedoeld, geven wij dan geen aanleiding, om ons van eene gemasqueerde afscheiding te verdenken?'.⁶⁵ Schwartz berichtte aan Groen, dat het bevorderen van afscheiding allermīnst in zijn bedoeling lag.⁶⁶ Aan H.J. Koenen schreef hij dat het er uitsluitend om te doen was, aan de Joden het Evangelie te verkondigen. De Joden die hij doopte werden leden van de 'reformirte Kirche' - 'Wo ist also hier der Schein einer Gemeinde?' 'Weil die Leute bei uns das Wort und Abendmahl finden, gehen sie nicht zu den abgescheiden [sic] und werden sie für die reformirte Kirche bewahrt. Die Freie Schottische Kirche hat bestimmt erklärt keine Gemeinde hier aufzurichten'. Hij voegde hier nog aan toe: 'In Schottland will man gerne einigermassen die Liebe vergelten, die die verfolgte Schotten in früher Zeit erfahren haben'.⁶⁷

Tenslotte moge ik nog wijzen op een drietal bezoeken, die J. de Liefde - we ontmoetten hem reeds in verband met Brummelkamps Schotse contacten- in 1854 en 1855 aan Schotland bracht. In 'Eben Haëzer' te Amsterdam gaf hij op 9 december 1855 een verslag van zijn derde reis, dat in 1856 in twee gedeelten in het *Volksmagazijn voor Burger en Boer* verscheen. De reis had ten doel, gelden in te zamelen voor het evangelisatiewerk dat De Liefde in Amsterdam verrichtte. Dankzij een bezoek aan Amsterdam van een hem te voren onbekende boekhandelaar uit Edinburgh die enkele van De Liefdes geschriften in het Engels bleek te hebben doen vertalen, werd het eerste contact met Schotland gelegd. Het blijkt, dat De Liefde vooral contacten had in de kring van de 'United Presbyterian Church'. Uiteraard sprak hem het 'vrijwilligersbeginsel' van deze kerk meer aan dan de visie op de verhouding tussen kerk en staat die toen nog in de 'Free Church' dominant was. Het geestelijk leven in de Schotse 'afgescheiden kerken' trok hem bijzonder aan:

64. M.E. Kluit, *Het Protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten*, Amsterdam, 1970, 469.

65. Indien Schwartz in zijn brief aan Koenen (zie aant. 67) Groen correct citeert, zal deze bedoeld hebben: een gemeente die haar leden uit de Nederlandse samenleving betreft.

66. Een samenvatting van Schwartz' antwoord aan Groen in *Briefwisseling*, III, 209.

67. Schwartz aan Koenen, 26 okt. 1855 (Duits), Réveil-Archief, Verz. Koenen; de woorden van Groen zijn (getuige het Nederlands) rechtstreeks uit diens brief aan Schwartz overgenomen.